

Azərbaycan İctimai Birliklərinin
Mədən Sənayesində Şəffaflığın Artırılması Koalisiyası

SABİT BAĞIROV

**Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü:
Azərbaycan təcrübəsi və inkişaf yolları**

SABIT BAĞIROV

Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü: Azərbaycan təcrübəsi və inkişaf yolları

XÜLASƏ

Azərbaycan artıq 3 ildir ki, Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü (MSŞT) adlanan beynəlxalq prosesdə iştirak edir və böyük nailiyyətlər əldə edib. Lakin irəli getməyə imkanlar və ehtiyac da var. Şəffaflığın artırılması şəffaflıq nəminə deyil, Azərbaycanın böyük neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsi üçün vacibdir. Bunun üçün isə şəffaflığın artırılması əsas amillərdən biridir. Hansı yollarla və necə? Məhz bu suallara cavablar təqdim edilən yazıda axtarılır, bəzi təkliflər irəli sürülür və prosesin iştirakçıları üçün tövsiyələr edilir. Yazıda MSŞT-nün ölkədə inkişaf siyasətinə dair təklif edilənlər bunlardan ibarətdir: 1) hökumət-şirkətlər-ictimaiyyət üçbucağının daimi Komitə formatında gerçəkləşdirilməsi; 2) açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi; 3) şirkətlərin fərdi açıqlamalarının tətbiqi; 4) hasilat sənayesinin digər sahələri üzrə də hesabatlılığın tətbiqi; 5) məcburi hesabatlılığın təmin edilməsi; 6) mədən sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin auditdən keçməsi. Hökumət və şirkətlər bu siyasəti dəstəkləməklə Azərbaycanın MSŞT-də nümunəvi ölkə olmaq və liderliyi qoruyub saxlamaq üçün töhfə vermiş olarlar.

Bu siyasət yazısı Mədən Sənayesində Şəffaflığın Artırılması Koalisiyasının 2007-ci ildə həyata keçirdiyi “**Fəaliyyət üçün imkanların yaradılması**” layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Layihə Açıq Cəmiyyət İnstitutu – Yardım Fondu (Azərbaycan) qurumu tərəfindən maliyyələşdirilir.

Dekabr, 2007

Mədən Sənayesində Şəffaflığın Artırılması Koalisiyası
AZ1065, Bakı, C. Cabbarlı küç., 44, Caspian Plaza 3, 9-cu mərtəbə
Tel.: (+99412) 437 13 20
Fax: (+99412) 437 13 20
E-mail: office@eiti-az.org
www.eiti-az.org

İÇİNDƏKİLƏR

ÖN SÖZ	5
1. AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ	5
2. DİGƏR ÖLKƏLƏRDƏ MSŞT-NÜN TƏTBİQİ	11
3. İCTİMAİ GÖZLƏNTİLƏR VƏ MSŞT	15
4. TƏŞƏBBÜSÜN AZƏRBAYCANDA İNKİŞAFI YOLLARI	16
5. TƏŞƏBBÜSÜN İNKİŞAFINA MANE OLARAK BİLƏCƏK AMİLLƏR	23
6. ALTERNATİV SİYASƏT	25
7. NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR	25
ƏLAVƏLƏR	27

ÖN SÖZ

Bu siyasət yazısının mövzusu Mədən Sənayesində Şəffaflığın Artırılması Koalisiyasının 2007-ci ildə həyata keçirdiyi “Fəaliyyət üçün imkanların yaradılması” layihəsi çərçivəsində müəyyənləşdirilmiş və müəllifə tapşırılmışdır. Yazıda Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsünün (MSŞT) Azərbaycanda tətbiqi ilə əlaqədar vəziyyətin qısa icmal verilir, digər ölkələrin təcrübəsi təsvir edilir və MSŞT-nün Azərbaycanda inkişaf perspektivləri müzakirə olunur. Təşəbbüsün ölkədə inkişafına dair bir sıra təkliflər verilir və bunların gerçəkləşməsi zamanı gözlənilən çətinliklər və çıxış yolları təhlil edilir. Yazıda təklif edilənlər bunlardan ibarətdir: 1) hökumət-şirkətlər-ictimaiyyət üçbucağının daimi Komitə formatında gerçəkləşdirilməsi; 2) açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi; 3) şirkətlərin fərdi açıqlamalarının tətbiqi; 4) hasilat sənayesinin digər sahələri üzrə də hesabatlılığın tətbiqi; 5) məcburi hesabatlılığın təmin edilməsi; 6) mədən sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin auditdən keçməsi. Yazının sonunda MSŞT-nün Azərbaycanda inkişafına dair maraqlı tərəflər üçün bəzi tövsiyələr verilir.

1. AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ

Azərbaycanın MSŞT-nə qoşulması 2003-cü il iyunun 17-də Londonda keçirilən Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsünə (MSŞT) həsr edilmiş konfransda¹ bəyan edilmişdir². Həmin il noyabrın 13-də Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin 224 sayılı Sərəncamı ilə Mineral Ehtiyatların Hasilatı ilə Məşğul olan Sənaye Sahələrində Şəffaflıq Təşəbbüsü (bundan sonra MSŞT) üzrə Hökumət Komissiyası yaradılır³. Komissiyaanın tərkibinə Azərbaycanın Böyük Britaniyada səfiri, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Şirkətinin, Vergilər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi və Xarici İşlər Nazirliyinin səlahiyyətli nümayəndələri daxil edilmişdi. Komissiyaya tapşırılmışdı ki, ölkədə mineral ehtiyatların istismarı ilə əlaqədar dövlət orqanlarının daxilolmaları, dövlət şirkətləri və digər dövlət mülkiyyətində olan qurumlar tərəfindən əldə edilən gəlirlər barədə hesabatın təqdim edilməsi forma və müddətlərini müəyyənləşdirsins, hesabatları toplayıb, vahid ümumölkə hesabatını tərtib edərək onu mətbuatda müntəzəm şəkildə dərc etsin.

Komissiyaanın işi nəticəsində 2004-cü il mart ayının ortalarına hesabat formalarına dair təkliflər hazırlanmışdı. Lakin MSŞT-nün ölkədə tətbiqi qeyd edilən London konfransında qəbul edilmiş MSŞT prinsiplərinə⁴ əsasən vətəndaş cəmiyyətinin bu

¹ <http://www2.dfid.gov.uk/news/files/eitireportconference17june03.asp>

² <http://www2.dfid.gov.uk/pubs/files/eitidraftreportazerbiajan.pdf>

³ http://www.oilfund.az/inside_az.php?nID=24

⁴ <http://www.eitransparency.org/eiti/principles>

prosesdə iştirakının təmin edilməsini tələb edirdi. Bu səbəbdən Hökumət Komissiyası hazırladığı hesabat formalarını 2004-cü il aprelin 5-də Bakıda «Park Hyatt» mehmanxanasının «Əmirov» konfrans zalında 20-yə yaxın QHT rəhbərlərinə təqdim etdi. Təqdimat zamanı Hökumət Komissiyasının sədri MSŞT prosesində vətəndaş cəmiyyətini kimin təmsil edəcəyi sualını da səsləndirmişdi. Təbii ki, bu sual cavabsız qala bilməzdi və görüşdə iştirak edən QHT rəhbərlərinin bir qrupu qısa müddətdə, 2004-cü il mayın 13-də Açıq Cəmiyyət İnstitutunun (Azərbaycan bölməsi) dəstəyi ilə 30-dan artıq tanınmış QHT rəhbərlərinin forumunu keçirərək Koalisiyada birləşmək qərarına müvəffəq oldular.

Koalisiyada birləşmək qərarına gələn QHT-lər “Mədən Sənayesində Şəffaflığın Artırılması” Koalisiyasının yaradılması haqqında Memorandum⁵ imzalayıb “Koalisiya haqqında Əsasnamə”ni⁶ qəbul etdilər. Yaradılmış Koalisiyanın üzvləri Koalisiyanın yeddi nəfərdən ibarət rəhbər orqanını – Koalisiya Şurasını da elə həmin toplantıda seçdilər.

Koalisiya Şurası 2004-cü ilin may – iyun aylarında bir neçə iclas keçirib Hökumət Komissiyasının işləyib hazırladığı maliyyə hesabatlılığı formalarını təhlil edərək bu formalara dair öz təkliflərini Hökumət Komissiyasına təqdim etdi.

Koalisiyanın təklifləri aşağıdakı prinsiplərə əsaslanırdı:

- 1) hesabat formaları Azərbaycanın imzaladığı kontraktların fəlsəfə və şərtlərinə uyğun olmalıdır;
- 2) hesabat formaları Azərbaycan qanunvericiliyində və maliyyə hesabatlılığında istifadə edilən məfhumlara uyğun olmalıdır;
- 3) MSŞT-nün başlanğıc nöqtəsində öncəki illərdə kontrakt sayəsində əldə edilmiş nəticələr sistemli şəkildə birdəfəlik hesabatda əks etdirilməlidir;
- 4) MSŞT ilə əlaqədar hesabatlarda şirkətlər üçün kommersiya sirri təşkil etməyən və eyni zamanda kontraktın maliyyə nəticələri barədə daha dolğun təsəvvür yaradan bütün əsas göstəricilər öz əksini tapmalıdır;
- 5) ARDNŞ-nin mədən sənayesində həm müstəqil, həm də digər şirkətlərlə birgə işləməsini nəzərə alaraq onun əldə etdiyi maliyyə nəticələri ayrı-ayrı hesabat formalarında öz əksini tapmalıdır;
- 6) hasil edilən Azərbaycan neftinin son nəticədə Azərbaycanın hansı dövlət orqanlarına və hansı həcmdə, ümumiyyətlə, özəl sektora və yerli işçilərə yönəlməsi hesabat formalarında əks olunmalıdır;
- 7) MSŞT hesabatlılığı üçün sınaq müddəti müəyyənləşdirilməli və həmin müddətdə (bir neçə rüb) yalnız neft sahəsində Hasılatın Pay Bölgüsü Sazişlərinə və ARDNŞ-nin müstəqil fəaliyyətinə dair hesabatlar verilməlidir. İkinci mərhələdə hesabatlılığa neft sahəsində orta qrup şirkət formasına əsaslanan kontraktlar və digər mədən sahələri cəlb edilməlidir;

⁵ http://www.eiti-az.org/ts_gen/eng/koalisiya/eng_k2.htm

⁶ http://www.eiti-az.org/ts_gen/eng/koalisiya/eng_k4.htm

- 8) auditor şirkəti yalnız hesabat formalarında hansısa göstəricilərə dair şübhə yarandıqda yoxlamalara cəlb edilməlidir.

Qeyd edilməlidir ki, Koalisiyanın təklifləri daha çox sayda göstəricilərin aşkarlanmasını nəzərdə tuturdu və bu zaman MSŞT-nün fəlsəfəsindən kənara çıxırdı. Digər tərəfdən, təkliflər hazırlanandan öncə Hökumət Komissiyası artıq hesabat formalarını qəbul edib onları şirkətlərlə də razılaşdırmışdı. Bu səbəblərdən sonrakı üçtərəfli (Komissiya, şirkətlər və Koalisiya) danışıqlar nəticəsində (bu danışıqlar təxminən dörd ay sürüb) təkliflərin yalnız az hissəsi qəbul edilmişdi (Koalisiyanın 1-ci, 2-ci təklifləri). Danışıqların nəticəsi olaraq Anlaşma Memorandumunun hazırlanması haqqında qərar qəbul edilmişdi. Daha sonra Memorandum layihəsinin müzakirələri bütün maraqlı tərəflərin (Komissiya, şirkətlər və Koalisiya) iştirakı ilə aparılıb və nəticədə noyabrın əvvəlinə artıq onun mətni tam razılaşdırılmışdı. Memorandum layihəsinin müzakirələri zamanı Koalisiya Şurasının bəzi təklifləri Komissiya və şirkətlər tərəfindən qəbul edilmişdi.

Koalisiya Şurası daxilində Memorandumun imzalanmasına münasibət heç də birmənalı olmayıb. Şura üzvləri daha geniş açıqlamaların tərəfdarı olub, lakin Azərbaycanda MSŞT-nün tezliklə gerçəkləşməsi üçün və digər tərəfdən, bu prosesdən kənarda qalmamaq və gələcəkdə proseslərə təsir etmək imkanlarını saxlamaq məqsədilə Koalisiya üzvlərinin 15 oktyabr 2004-cü il tarixli ümumi yığıncağı Koalisiyanın Memorandumuna qoşulması barədə qərar qəbul edib.

Bu Memorandum⁷ 24 noyabr 2004-cü il tarixdə Bakıda, "Hyatt Recensi" otelinin Quba zalında keçirilən mərasimdə imzalanıb. Burada Azərbaycan hökumətinin, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən, demək olar ki, bütün yerli və xarici neft şirkətlərinin, neft-qaz hasilatı ilə məşğul olan birgə müəssisələrin, vətəndaş cəmiyyətinin və KİV-lərin nümayəndələri, neft şirkətlərinin təmsil etdikləri ölkələrin səfirləri, Dünya Bankı, AYİB və BVF-nun Azərbaycandakı nümayəndəliklərinin başçıları və digər qonaqlar iştirak ediblər. Mərasimdə Hökumət Komissiyasının sədri, xarici neft şirkətləri adından ABƏŞ prezidenti, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti, QHT Koalisiyasının koordinatoru, Birləşmiş Krallığın Azərbaycandakı səfiri, Dünya Bankı, AYİB və BVF-nun Azərbaycandakı nümayəndəliklərinin başçıları çıxış ediblər.

Memorandumda hazırda Azərbaycanda neft və qaz hasilatı ilə məşğul olan bütün şirkətlər qoşulmuşlar: ARDNŞ, BP, Total, Itochu, Statoil, TPAO, Commonwealth, Exxon, ConocoPhillips, Amerada Hess, Devon Energy, Lukoil, Shengli Oil, Salyan Oil, Karasu Operating Company, Shell, Middle East Petroleum, Anshad Petrol, Shirvan Oil, Azgerneft, Inpex, Chevron, Binegedi Oil Operating Company, RAFI OIL FZE, NICO.

Memorandumda aşağıdakı hesabatların verilməsi nəzərdə tutulur:

⁷ http://www.oilfund.az/download2/memorandum_az.doc

- 1) Azərbaycan Respublikası hökumətinin xarici və milli hasilat (neft və qaz) şirkətlərindən aldığı ödənişlər/ayırmalar;
- 2) mədən hasilatı ilə məşğul olan xarici şirkətlərin fəaliyyət göstərdiyi ölkə (Azərbaycan Respublikası) hökumətinə verdiyi ödənişlər;
- 3) mədən hasilatı ilə məşğul olan yerli şirkətlərin fəaliyyət göstərdiyi ölkə (Azərbaycan Respublikası) hökumətinə verdiyi ödənişlər barədə hesabatlar.

Bu hesabatlar Memoranduma uyğun olaraq ildə iki dəfə verilməlidir: 15 martda – keçən il üzrə və 15 avqustda – cari ilin birinci yarısı üzrə. Lakin Memorandumda razılaşdırılmış bu müddətlərə riayət olunması hələlik təmin edilməyib. Aşağıdakı cədvəldə hesabatların real təqdim edildiyi vaxtlar göstərilir.

	Hesabatın aid olduğu dövr	Auditor şirkəti	Hesabata dair audit şirkəti rəyinin açıqlanması
1-ci hesabat ⁸	2003-cü il	Deloitte & Touche	15.03.2005
2-ci hesabat ⁹	2004-cü ilin birinci yarısı	Deloitte & Touche	15.03.2005
3-cü hesabat ¹⁰	2004-cü il	Deloitte & Touche	03.08.2005
4-cü hesabat ¹¹	2005-ci ilin birinci yarısı	AGN Mak Azerbaijan LTD	27.01.2006
5-ci hesabat ¹²	2005-ci il	Deloitte & Touche	18.08.2006
6-cı hesabat ¹³	2006-cı ilin birinci yarısı	Deloitte & Touche	31.01.2007
7-ci hesabat ¹⁴	2006-cı il	Moore Stephens	24.08.2007

Gördüyümüz kimi, gecikmə dövrü getdikcə azalsa da, hələ 5 aya yaxın gecikmə qalır. Hökumət Komissiyasının izahatlarına görə, bu gecikmələrin səbəbləri bəzi şirkətlərin təşəbbüsə gec qoşulması, təşəbbüsün könüllülük prinsipi əsasında qurulması və şirkətləri məcbur etməyin mümkünsüzlüyü, hesabatları hazırlayan şirkət işçilərinin təcrübəsizliyi və s.-dir. Bunlar ona işarə edir ki, xüsusi qanunvericilik aktına ehtiyac var. Əgər hesabatların qanunla məcburiliyi müəyyən edilərsə, şirkətlərin bu təşəbbüsə münasibəti daha ciddi olar.

Hesabat formalarına və onların təqdim olunması müddətlərinə Memorandum tərəflərinin qarşılıqlı razılaşmaları əsasında dəyişikliklərin edilməsi imkanı da Koalisiyanın təklifilə Memorandumda öz əksini tapıb (1-ci maddə). Memorandum tərəflərindən hər biri bu cür təklifləri irəli sürə bilər və digər tərəflər bu təklifləri birgə müzakirə etməlidir.

⁸ <http://www.oilfund.az/download2/EITI2003.pdf>

⁹ <http://www.oilfund.az/download2/EITI2004.pdf>

¹⁰ <http://www.oilfund.az/download2/eng2303.pdf>

¹¹ http://www.oilfund.az/download/sofaz_report.pdf

¹² http://www.oilfund.az/download2/eiti_report_31122005_en.pdf

¹³ <http://www.oilfund.az/?news=97>

¹⁴ <http://www.oilfund.az/index.php?n=195>

Hesabat formalarının və Memorandumun təkmilləşdirilməsinə dair QHT Koalisiyası 2005-ci ildə bir neçə təklif vermişdir, lakin onlar müzakirə edilsə də hələ qəbul edilməmişdir.

Memoranduma əsasən, hesabatlar birbaşa beynəlxalq nüfuzlu audit şirkətinə təqdim edilir. Auditor xarici və yerli şirkətlərin eyni göstəricilər üzrə məlumatlarını cəmləşdirib hökumətin məlumatı ilə tutuşdurur, hökumət və şirkətlərin hesabatlarının təhlili nəticəsində öz rəyini Memorandum tərəflərinə təqdim edir. Auditorun gördüyü iş audit deyil. Bu verifikasiyadır (tutuşdurma və ya müqayisədir) və, demək olar ki, mühasibat professionallığını tələb etmir. Hökumət və şirkətlərin hesabatları verifikasiya edilərkən hər hansı fərq ortaya çıxarsa, bu zaman auditor hesabatları təqdim edənlərə müvafiq suallarla müraciət edir və fərqi səbəblərini aydınlaşdırır. Auditorun açıqladığı son rəydə həm fərqlər barədə, həm də onlara dair izahatlar verilir. İzahatların əsaslılığı mühasibat yoxlamasından keçmir. Bəzi hallarda izahatlar bank sənədləri ilə təsdiqlənir və bu da auditor üçün kifayət edir.

Auditorun rəyi Memorandum tərəflərinin (Hökumət Komissiyası üzvləri, şirkətlərin və Koalisiyanın nümayəndələri) iştirak etdiyi geniş toplantıda təqdim edilir. Bu təqdimatdan sonra hökumətin hesabatı və auditorun rəyi ARDNF-nun veb-saytında¹⁵ yerləşdirilir. Koalisiya da bu məlumatları öz veb-saytında¹⁶ yerləşdirir. Auditorun rəyi QHT Koalisiyası tərəfindən təhlil edilir və müvafiq rəy ictimaiyyətə təqdim edilir¹⁷. Qeyd edilə bilər ki, Koalisiyanın rəylərində göstərilən bəzi təkliflər (prosesin təkmilləşdirilməsinə dair) sonradan Hökumət Komissiyası tərəfindən qəbul edilmişdir.

Auditorun seçimi, Memoranduma əsasən (3-cü maddə), xüsusi seçim qrupu tərəfindən aparılır. 6 nəfərlik bu seçim qrupunu Memorandumun tərəfləri müəyyənləşdirir. Memorandumun hər tərəfi seçim qrupuna 2 nəfər təhkim edir. Seçim qrupunda Memorandum tərəflərini təmsil edən şəxslərin hər birinin bir səsi var. Auditorun seçimi müsabiqə yolu ilə aparılır. Hər hesabat dövrü üçün auditor yenidən seçilir. Auditorun xidmət haqlarını Koalisiyadan başqa Memorandumun digər tərəfləri növbə ilə ödəyir. Müvafiq müqavilə Memorandumun bütün tərəflərinə açıqdır.

Memorandumun şərtlərinə görə, auditor və Komissiya xarici və yerli şirkətlər tərəfindən təqdim olunmuş hesabatların məxfiliyinə cavabdehdir və bu hesabatları tam və ya qismən Memorandumun nə digər tərəflərinə, nə də hər hansı üçüncü tərəfə açıqlamamalıdırlar (Maddə 5h). Belə bir tələbin Memorandumda qoyulması ondan irəli gəlir ki, şirkətlərin çoxu öz hesabatlarının açıqlanmasına razılıq vermir.

Gördüyümüz kimi, Memorandum tərəfi olan Koalisiya üçün şirkətlərin fərdi hesabatları açıqlanmır. Açıqlana bilən yalnız hökumətin hesabatıdır. Şirkətlərin

¹⁵ <http://www.oilfund.az/>

¹⁶ http://www.eiti-az.org/ts_gen/eng/index.htm

¹⁷ http://www.eiti-az.org/ts_gen/eng/feal/CoalitionOpinionSept2006.pdf

hesabatlarının məxfi qalması şərti onların təkidilə qəbul edilib. Şirkətlər bunu onunla əsaslandırır ki, hesabatlardakı bəzi göstəricilərin açıqlanması (digər ödənişlər və vergilər) onların rəqabət qabiliyyətini azalda bilər. Qeyd edilməlidir ki, bəzi şirkətlərin artıq 2004-cü ilin sonlarında və xüsusilə də 2005-ci il 17 mart tarixli MSŞT-nün 2-ci beynəlxalq konfransında fərdi açıqlamalara hazır olması (məsələn BP, Shell, Statoil) gələcəkdə vəziyyətin dəyişəcəyinə ümid yaradıb. Hazırda BP və Statoil gec də olsa fərdi hesabatlarını öz illik hesabatlarında dərc edirlər.

Vəziyyətin gələcəkdə dəyişəcəyini hiss edən Koalisiya Şurası Memorandumun mətninə bütün hesabatların arxivləşdirilməsi və saxlanması təklifini verib və bu təklif qəbul edilərək Memorandumda əksini tapıb (son abzas). Beləliklə, gələcəkdə fərdi açıqlamalar məsələsi həll edildikdə Azərbaycan vətəndaşları, çox güman ki, öncəki dövrlər üzrə də şirkətlərin hesabatları ilə tanış ola biləcəklər.

Memorandumda hüquqi baxımdan anlaşılmaz müddəalar da var. Məsələn, 11-ci maddədə qeyd edilir: «Tərəflərin hər biri bu Memorandumla bağlı əldə etdikləri bütün materialların bütün Tərəflərin razılığı ilə açıqlanacağı məqama qədər onların tam məxfiliyinə cavabdehdir». Bu cavabdehlik nə deməkdir? Bu suala Memorandumda cavab yoxdur. Bundan başqa, Koalisiya auditorun rəyi açıqlananadək heç bir məlumata malik deyil və prinsipcə heç nəyi açıqlaya bilməz.

Beləliklə, Anlaşma Memorandumu Azərbaycanda MSŞT-nün gerçəkləşməsində mühüm addım oldu, lakin mədən sənayesində şəffaflığın artırılması məqsədilə bu sənədə artıq dəyişikliklərin edilməsi zamanı yetişib.

Azərbaycanda MSŞT-nün ilk mərhələdə təmin etdiyi qazanclar bunlardan ibarətdir:

- 1) ictimaiyyət müntəzəm şəkildə (ildə iki dəfə) Azərbaycan Dövlət Neft Fonduna (Azərbaycanın mənfəət neftindəki payı və şirkətlərin ödənişləri olaraq) və Dövlət Büdcəsinə daxilolmalar barədə məlumat əldə edir;
- 2) vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri (Koalisiya) MSŞT prosesinin iştirakçısı olur və bu prosesə təsir etmək imkanı əldə edir;
- 3) vətəndaş cəmiyyəti qurumları Koalisiyada birləşərək birgə fəaliyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir;
- 4) əhalinin maarifləndirilməsi imkanları artır və Koalisiyanın bu sahədəki fəaliyyəti nəticəsində bu maarifləndirmə tək neft gəlirləri ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda vətəndaşların neft sənayesi və onun iqtisadiyyatdakı rolu, neft sazişləri və onların şərtləri, neft gəlirləri ilə əlaqədar gözlənilən fəsadlar, ekoloji problemlər və digər məsələlər barədə insanların məlumatlılığını artırır.

MSŞT-nün hazırkı fəlsəfəsi belədir ki, o yalnız dövlətin qazanclarının aşkarlanmasına xidmət edir, lakin daha önəmli məsələ bu qazanclardan səmərəli istifadədir. Bu səbəbdən vətəndaş cəmiyyəti qurumları yalnız qazanclar üzərində deyil, xərclər üzərində də nəzarəti gücləndirməlidir.

2. DİGƏR ÖLKƏLƏRDƏ MSŞT-NÜN TƏTBİQİ

MSŞT-nə tərəfdar olduqlarını 24 ölkə hökuməti bəyan edib. Bunlardan 15-i Namizəd (*Candidate Countries* - MSŞT-nün tətbiqinin qiymətləndirilməsinə¹⁸ hazır ölkə) ölkə adlandırılır¹⁹. Bunlar Azərbaycan, Kamerun, Qabon, Qana, Qvineya-Konakri, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Liberiya, Mali, Mavritaniya, Monqolustan, Niger, Nigeriya, Peru və Yəməndir. 15 Namizəd ölkədən 2007-ci ilin sentyabr ayına yalnız 7-si (Azərbaycan daxil) bir və ya daha çox MSŞT hesabatı aşkarlamışdır. Namizəd ölkə statusunu qazanmaq üçün MSŞT İdarə Heyəti tərəfindən 4 amil müəyyənləşdirilib:

- MSŞT-nə ölkənin qoşulması barədə rəsmi bəyanatın aşkarlanması;
- təşəbbüsə ölkədə rəhbərlik edən şəxsin təyin edilməsi;
- çoxtərəfli partnyorluq komitəsinin təsis edilməsi;
- iş planının tərtib və təsdiq edilməsi.

Namizədlik statusunu hələ qazana bilməyən (*Indeterminate Status*) ölkələr bunlardır: Boliviya, Çad, Konqo-Brazzavil, Konqo Demokratik Respublikası, Ekvatorial Qvineya, Syerra-Leone, San-Tome və Prinsipi, Timor-Leste, Trinidad və Tobago²⁰.

Namizəd ölkələrdə təşəbbüsün tətbiqi ilə bağlı vəziyyət fərqlidir. Azərbaycan təcrübəsi ilə digər ölkə təcrübələri arasında bəzi fərqləri nəzərdən keçirək.

Maraqlı tərəflərin (stakeholders) partnyorluq komitəsi. Belə bir komitənin yaradılması MSŞT-nün tətbiqində əsas şərtlərdən biridir²¹. Azərbaycandan fərqli olaraq bütün digər ölkələrdə mədən sənayesində şəffaflıq təşəbbüsü ilə əlaqədar maraqlı tərəflərin (stakeholders) partnyorluq komitəsi yaradılır. Məsələn:

- Nigeriyada bu cür komitə Maraqlı Tərəflərin Milli İşçi Qrupu²² adlanır və 28 nəfərdən ibarətdir. Bunlardan 14 nəfər hökumət nümayəndələri, 1 nəfər KİV, 2 nəfər vətəndaş cəmiyyəti, 3 nəfər yerli və transmilli şirkətlər, 4 nəfər özəl sektorun təşkilatları (birlikləri, assosiasiyaları), 2 nəfər Milli Assambleya və 2 nəfər regional Assambleyaların nümayəndələridirlər;
- Qanada da 16 nəfərdən ibarət Milli İdarəetmə Komitəsinin²³ cəmi 2 üzvü vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləridir. Qalanları hökumət, Dağ-mədən Palatası, Minerallar Komissiyası, Gəlirlər üzrə Daxili Xidmətin və mədənlər yerləşən yerli hakimiyyət qurumu nümayəndələridir;

¹⁸ Qiymətləndirmə (*validation*) MSŞT İdarə Heyətinin təyin etdiyi qiymətləndiricilər tərəfindən aparılacaq. Bu prosesin başlanması 2008-ci ildə gözlənilir. Namizəd statusu müvafiq ölkələrə MSŞT İdarə Heyətinin 2007-ci il sentyabrında təsdiq edilib.

¹⁹ <http://www.eitransparency.org/>

²⁰ <http://www.eitransparency.org/>

²¹ MSŞT-nün 12-ci prinsipinə əsasən: "...düzgün qərarın axtarışında hökumətlər və hökumət idarələri, mədən sənayesində işləyən şirkətlər, ixtisaslaşdırılmış xidmət şirkətləri, çoxtərəfli təşkilatlar, maliyyə təşkilatları, investorlar və qeyri-hökumət təşkilatları da daxil olmaqla bütün maraqlı tərəflər öz əhəmiyyətli töhfəsini verə bilər".

²² <http://www.neiti.org/FAQs.htm>

²³ <http://www.geiti.gov.gh/about/steering.asp>

- Qazaxıstanda Milli Şura²⁴ adlanan müvafiq quruma 1 nəfər hökumət nümayəndəsi, 4 millət vəkili, 53 neft şirkətləri nümayəndəsi, 40 nəfər mədən sənayesinin qeyri-neft sektorunda işləyən şirkətlərinin nümayəndələri, vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçiləri olaraq MSŞT QHT Koalisiyasının, Həmkarlar İttifaqının, Vətəndaş Alyansının, İnformatizasiya Beynəlxalq Akademiyasının, Gənclər Kongresinin, Mühəndis Neftçilər Cəmiyyətinin və Mühəndis Geofiziklər Cəmiyyətinin nümayəndələri daxildir;
- Qırğızıstanda həmin məqsədlə Məşvərət Şurası²⁵ yaradılıb və onun tərkibinə hökumət, şirkətlər, vətəndaş cəmiyyəti və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri daxil edilib;
- Monqolustanda Baş Nazirin müşavirinin rəhbərlik etdiyi İşçi Qrupa²⁶ 6 hökumət nümayəndəsi, 1 millət vəkili, 6 şirkət nümayəndəsi, 7 QHT rəhbəri və 1 institut rəhbəri daxildir. İşçi Qrupdan başqa, MSŞT üzrə Milli Şura²⁷ da yaradılıb. Bu quruma Baş Nazir rəhbərlik edir. Milli Şuraya Baş Nazirdən başqa daha 5 hökumət nümayəndəsi (bunlardan 3-ü nazirdir), 3 nəfər parlamenti təmsil edir (Büdcə və İqtisadiyyat Komissiyasının sədri, Dövlət Baş Auditoru və Milli Statistika qurumunun sədri), 3 nəfər Milli Mədən Sənayesi Assosiasiyası və milli şirkət nümayəndələri, 3 nəfər QHT rəhbəri (Açıq Cəmiyyət Forumu, İnsan Hüquqları Mərkəzi və Şəffaflıq Fondu) daxildir. Milli Şura İşçi Qrupdan daha üst qurumdur;
- Qvineyada İdarəetmə Komitəsi²⁸ 5 nəfərdən ibarətdir: baş nazir, Maliyyə və Dağ-Mədən Sənayesi nazirləri, Dağ-Mədən Ticarət Palatasının sədri və Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları Milli Şurasının prezidenti.

MSŞT-nü tətbiq edən ölkələr arasında Azərbaycan yeganə məmləkətdir ki, dövlət-şirkətlər-ictimaiyyət qurumlarının birgə komitəsini yaratmayıb. Lakin, bununla belə, məhz Azərbaycan gəlirlər barədə ən çox sayda hesabatlar dərc edib. Bunun səbəbi, yəqin, ondadır ki, Azərbaycanda hökumət hələlik MSŞT-nün minimal tələblərindən qırağa çıxmaq fikrində deyil. Halbuki, MSŞT-nün prinsiplərinə əsasən, şəffaflığın artırılmasında məhdudiyyətlər yoxdur (bu barədə aşağıda bəhs edilir) və bunun üçün qeyd edilən dövlət-şirkətlər-ictimaiyyət üçbucağının qurulması faydalı ola bilərdi.

Audit. Bir daha qeyd edək ki, 2007-ci ilin sentyabr ayına MSŞT-nü tətbiq edən ölkələrdən yalnız 7-sində ən azı bir hesabat dərc edilib. Audit ilə əlaqədar vəziyyət bu ölkələrdə fərqlidir. Məsələn:

- Nigeriyada audit doğrudan da audit olub, lakin bu, birbaşa MSŞT hesabatlarının auditi olmayıb. Bu yoxlamanın²⁹ məqsədi ümumiyyətlə neft

²⁴ Два года реализации ЕИТІ в Казахстане. Подведение итогов и рекомендации. Алматы, 2007

²⁵ <http://www.eitransparency.org/Kyrgyzstan>

²⁶ <http://eitimongolia.mn/index.php?mcmodule=page&pageid=85>

²⁷ <http://eitimongolia.mn/index.php?mcmodule=page&pageid=84>

²⁸ <http://www.eitransparency.org/Guinea>

²⁹ <http://www.neiti.org/NEITI%20Final%20Audit%20Reports.htm>

sənayesində maliyyə axınlarını, dövlət-şirkət maliyyə münasibətlərini, prosesləri təftiş etmək idi. 1956-cı ildən sonra bu, ilk belə yoxlama idi;

- Qanada hökumətin Fəaliyyət Planına əsasən Müstəqil Ümumiləşdirici (*aggregator*) müəyyənləşdirilir³⁰. Bu məqsədlə Qana Maliyyə Nazirliyi tərəfindən Qana Audit Firması - BOAS & ASSOCIATES seçilib. Bu firmanın hesabatı 2007-ci ilin fevral ayında aşkarlanıb³¹. Bu hesabatda ilk MSŞT çərçivəsində aparılan və 2004-cü ilin yanvar-iyun aylarını əhatə edən auditin nəticələri əks etdirilir;
- Qırğızıstanda auditin maliyyələşdirilməsi məsələsi 2007-ci ilin əvvəlindən həll olunmağa başladı. Müvafiq vəsaitin ayrılmasına dair DFİD və Dünya Bankı razılıq vermişlər³². Audit hələ keçirilməyib;
- Monqolustanda auditə hazırlıq işləri hələ tamamlanmayıb. Dünya Bankı ilə məsləhətləşmələr nəticəsində 3 auditor şirkəti tender siyahısına daxil edilib: 1) Ernst and Young Mongolia Audit LLC, 2) KPMG, Malaysia və 3) Crane White and Associates, Australia³³. Audit hələ keçirilməyib;

Hesabat formaları. Azərbaycanın digər hesabat dərc etmiş bəzi ölkələrdən fərqi ondadır ki, bu dövlətlərin hesabatlarında şirkətlərin ödənişləri yalnız cəm şəkildə yox, ayrılıqda göstərilir. Digər fərqlər təbii ehtiyatların növündən asılıdır. Qızıl, mis, brilyant, boksit və s. üzrə hesabat formaları neft üzrə hesabat formalarından bir qədər fərqlənir. Hesabat formalarının sayında və onların göndərildiyi ünvanlarda da ölkələr üzrə fərqlər müşahidə olunur. Bəzi fərqləri nəzərdən keçirək:

- Monqolustanda 4 hesabat forması müəyyənləşdirilib³⁴. Hesabatlar ildə bir dəfə verilir. 1-ci hesabat forması³⁵ hər bir şirkət tərəfindən təqdim edilir və burada hasilat həcmi, hasilatın satışından əldə edilən gəlirlər, dövlət və yerli büdcələrə vergilər və digər ödənişlər, hökumətə ödənişlər, maliyyə axınlarına dair bəzi məlumatlar təsvir edilir. Hazırlanmış hesabatlar Dövlət Mineral və Neft Orqanına və daha sonra MSŞT Katibliyinə təqdim edilir. 2-ci hesabat formasını³⁶ dövlət inzibati orqanları doldurur. Bu forma hər şirkət üzrə ayrı-ayrılıqda hazırlanır və burada həmin şirkətlərdən alınan vergilər və ödənişlər əks etdirilir. 2-ci forma üzrə hazırlanmış hesabatlar Baş Dövlət Vergi Orqanına təqdim edilir. Burada bütün hesabatlar ümumiləşdirildikdən sonra 3-cü hesabat forması³⁷ şəkildə Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilir. Maliyyə Nazirliyi hər şirkət üzrə hesabatları ümumiləşdirilmiş hesabatla tutuşdurduqdan sonra hökumət hesabatını hazırlayıb açıqlayır və daha sonra 3-cü forma üzrə hesabatı MSŞT Katibliyinə təqdim edir. 4-cü hesabat forması³⁸ şirkətlərin 1-ci forma üzrə

³⁰ <http://www.geiti.gov.gh/about/plan.asp>

³¹ The Aggregation/Reconciliation of Mining Benefits in Ghana. January- June 2004 (1st AGGREGATED REPORT). February 2007

³² <http://www.eitransparency.org/Kyrgyzstan>

³³ <http://eitimongolia.mn/index.php?mcmodule=news&newsid=20>

³⁴ <http://eitimongolia.mn/index.php?mcmodule=mayagt>

³⁵ <http://eitimongolia.mn/modules/download/files/template1.doc>

³⁶ <http://eitimongolia.mn/modules/download/files/template2.doc>

³⁷ <http://eitimongolia.mn/modules/download/files/template3.doc>

³⁸ <http://eitimongolia.mn/modules/download/files/template4.doc>

hesabatlarındakı hasilat və hasilatın satışı haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsidir. Bu ümumiləşdirmə Dövlət Mineral və Neft Orqanı tərəfindən edilir. 4-cü forma üzrə hesabat da MSŞT Katibliyinə təqdim edilir;

- Qvineyada ilk hesabat 2006-cı ildə açıqlanıb və burada 2005-ci ilin nəticələri əks etdirilib. Nəticələr 4 formada təsvir edilir³⁹. 1-ci formada müqayisəli və ümumiləşdirilmiş şəkildə şirkətlərin ödənişləri və dövlətin qazanları (avanslar, dağ-mədən, ixrac və mənfəət vergiləri, dividendlər və s.) ABŞ dolları ilə göstərilir. 2-ci formada eyni məlumatlar Qvineya frankı ilə verilir. 3-cü formada mədən sənayesində işləyən şirkətlərin ödənişləri ABŞ dolları ilə göstərilir, yəni fərdi açıqlamalar verilir. 4-cü formada şirkətlərin yerli büdcələrə ödəmələri göstərilir. Formaların 4-ü də çox sadə və asan anlaşılandır. Qeyd edim ki, bu formalar şirkətlərin və hökumətin ilkin hesabatları deyil, onların ümumiləşdirilmiş təsviridir.

Fərdi açıqlama. Bəzi ölkələrdə fərdi açıqlamalar qaninvericilik aktları ilə tələb olunur. Məsələn:

- Nigeriyada MSŞT-nün tətbiqi ilə əlaqədar xüsusi qanun⁴⁰ qəbul edilib və burada məcburi hesabatlılıq təsbit edilmişdir;
- Monqolustanda Mineral ehtiyatları haqqında qanuna əsasən mədən sənayesində təbii ehtiyatların hasilatına dair lisenziya sahibləri 1-ci rübün sonuna qədər ötən ilə dair məlumatları (hasilatın həcmi, vergilər və digər ödənişlər) ictimaiyyətə açıqlamalıdırlar⁴¹;
- Qvineyada da şirkətlərin hesabatları ayrılıqda açıqlanır⁴²;
- Qanada da şirkətlərin hesabatları ayrılıqda açıqlanır⁴³.

Beləliklə, MSŞT-nün bütün ölkələr üçün vahid modeli yoxdur. MSŞT-nün fəlsəfəsi hər ölkədə şəffaflıq və hesabatlılığın dərinliyini fərqli səviyyədə müəyyənləşdirməyə imkan verir. Yəni fəlsəfənin əsas tələbi əldə olunan gəlirlərin hökumət tərəfindən, dövlətə ödənişlərin isə şirkətlər tərəfindən açıqlanmasından ibarətdir. Və bu açıqlamaların yoxlanılmasına dair iki üsuldan istifadə məqbuldur. Onlardan biri hökumət və şirkətlərin hesabatlarının bir biri ilə tutuşdurulmasından, ikincisi isə hesabatların ayrılıqda muhasibat auditinin aparılmasından ibarətdir. Halbuki, bu iki yanaşma arasında böyük fərqlər var. Azərbaycanda tətbiq edilən MSŞT birinci üsula arxalanır. Bu üsuldan istifadə daha asan və az xərc tələb edəndir. İkinci üsul isə daha mürəkkəb, bahalı, lakin dəqiq və etibarlıdır.

³⁹ EITI/Guinea. Publication of 2005 revenues for the Mining Sector

⁴⁰ <http://www.neiti.org/files-pdf/neitiact.pdf>

⁴¹ <http://eitimongolia.mn/index.php?mcmodule=page&pageid=85>

⁴² EITI/Guinea. Publication of 2005 revenues for the Mining Sector

⁴³ THE AGGREGATION/RECONCILIATION OF MINING BENEFITS IN GHANA. January- June 2004 (1st AGGREGATED REPORT). February 2007

3. İCTİMAİ GÖZLƏNTİLƏR VƏ MSŞT

MSŞT ictimai həyata birdən daxil olaraq böyük ümidlər gətirmişdir. Vətəndaş cəmiyyəti fəalları neft gəlirlərinin ictimai nəzarətə daxil olacaqlarına inanmışlar. Lakin, gözləntilər özünü yalnız qismən doğrultdu və bu qənaətə gəlməyimizin səbəbi ondadır ki, neft gəlirləri ilə əlaqədar ictimaiyyəti maraqlandıran bir sıra suallara təəssüf ki, MSŞT cavab vermir.

Ötən dövrdə Koalisiyanın əsas fəaliyyətlərindən biri maarifləndirmə olub. Bu məqsədlə rayon mərkəzlərində, universitetlərdə onlarla dəyirmi masalar, KİV-lərdə media-forumlar keçirilmişdir. Bu tədbirlərdə və bir çox KİV-lərə verilən müsahibələr zamanı neft gəlirləri ilə əlaqədar aşağıdakı suallar verildi:

- 1) Azərbaycan nə qədər gəlir (müəyyən zamanda) əldə edib?
- 2) gəlir növləri hansılardır və bu növlər üzrə nə qədər qazanılıb?
- 3) bu qədərmi qazanılmalı idi, yoxsa gəlirlər daha çox olmalı idi?
- 4) Azərbaycanın gəlirlərində şirkətlərin payları ayrılıqda nə qədərdir?
- 5) gəlirlər hansı ünvanlara yönəldilir?
- 6) ayrı-ayrı kontraktlar üzrə gəlirlər nə qədərdir?
- 7) gəlirlər hara, nə üçün və hansı miqdarda xərclənir?
- 8) gəlirlərin xərclənməsi nə dərəcədə səmərəlidir?
- 9) gəlirlər qismən də olsa mənimlənilmişdir ki?
- 10) gəlirlər təbiətə vurulan zərərni kompensasiya edirmi?

Birinci suala MSŞT çərçivəsində cavab tapmaq olur. Yəni Memorandumla təyin edilən tarixlərdə ildə iki dəfə hökumət hesabatları auditor rəyi ilə birlikdə Neft Fondunun İnternet sahifəsində yerləşdirilməlidir (auditor tərəfindən şirkətlərin hesabatları ilə tutuşdurulduqdan sonra). Hesabatlar həqiqətən də yerləşdirilir və hər kəs onlarla tanış ola bilər.

İkinci suala da MSŞT çərçivəsində qismən cavablar verilir. Qismən ona görə ki, gəlirlərin bir hissəsi barədə hesabatlarda məlumat əks etdirilmir. Məsələn, Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələr, subpodratçıların gəlir vergisi və işçilərdən tutulan gəlir vergisi barədə məlumatların göstərilməsi MSŞT-nün Azərbaycan variantında nəzərdə tutulmayıb. Qeyd edilə bilər ki, bu gəlirlərin ümumi gəlirdəki çəkisi böyük deyil. Lakin, məsələn, AÇG kontraktı üzrə kumulyativ gəlirlərin 1-2 % bir neçə milyard dollar təşkil edəcək və bu bir neçə milyardlıq gəlirlərin ictimaiyyətə açıqlanmaması düzgün deyil. Bu vəsait ictimai vəsaitdir və vətəndaşların bunlar haqqında məlumata malik olması vacibdir.

3-cü sualdan başlayaraq, 10-cu da daxil olmaqla sualları MSŞT çərçivəsində cavablandırmaq mümkün deyil.

Görüşlər zamanı 3-cü sual tez-tez səslənməsə də, mahiyyəti baxımından anlaşılandır. ABŞ Alyaskasının təcrübəsi sübut etmişdir ki, neft şirkətlərinin menecerləri adı çəkilən ştatın büdcəsini milyardlarla qanuni (kontraktlarla nəzərdə tutulan) gəlirlərdən məhrum etmişlər. Əgər bu hadisə ABŞ-da baş vermişsə, Azərbaycanda uyğun itkilərin olmamasına kim zəmanət verə bilər?

4-cü sual da ara-sıra verilir. Bu suala da MSŞT-nün Azərbaycan variantı cavab verməyə imkan yaratmır. Şirkətlərin hesabatları ayrılıqda auditor şirkətinə təqdim edilsə də, açıqlanan hökumətin hesabatıdır ki, buradakı məlumatlar şirkətlərin ayrılıqda ödədiklərini əks etdirmir. Yalnız iki şirkət – BP və Statoil fərdi şəkildə öz ödədiklərini başqa bir sənəddə - illik hesabatlarında göstərir.

5-ci sualın cavabı Azərbaycanın normativ aktlarından alınır. Neft Fondunun fəaliyyətinə dair əsasnamədə bu qurumun hesabına daxil olan maliyyə vəsaitlərinin mənbələri qeyd edilir. Şirkətlərin ödədikləri vergilərə gəldikdə isə, bunlar dövlət büdcəsinə ödənilir.

MSŞT-nün Azərbaycan variantı neft kontraktlarının ayrılıqda gəlirliliyini də izləməyə imkan vermir. Bu məsələyə də dair ictimaiyyət nümayəndələrinin sualları (yuxarıdakı siyahıda 6-cı sual) müşahidə edilir.

Digər 3 sual da MSŞT-nün hazırkı mandatı xaricindədir.

Qeyd etmək ki, neft gəlirləri ilə əlaqədar ekspert cəmiyyətini maraqlandıran suallar daha çoxdur və onlara da MSŞT-də cavab tapılmır. Bu suallar sırasında ilk növbədə neft ehtiyatlarının işlənilməsi layihələrinin maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsinə imkan yaradan bir sıra məlumatlardır ki, bunların açıqlanması kommersiya sirri adı ilə mümkün deyil.

Beləliklə, MSŞT ictimaiyyəti maraqlandıran suallara yalnız qismən cavab verir. Bu vəziyyət MSŞT-nün inkişaf etdirilməsini ləğv edir.

4. TƏŞƏBBÜSÜN AZƏRBAYCANDA İNKİŞAFI YOLLARI

4.1. MSŞT-nün təmin etmədiyi məlumatlar necə əldə oluna bilər?

Təbii ki, ilk növbədə MSŞT hesabatlarının genişləndirilməsi yolu ilə. Bu genişləndirmə həm mövcud hesabat formalarının təkmilləşdirilməsi, həm də yeni formaların tətbiqi vasitəsilə mümkündür.

MSŞT-nün cavablandırmadığı suallara cavab dövlət orqanları və şirkətlərə sorğular yolu ilə əldə edilə bilər. "Məlumatın əldə edilməsi" haqqında yeni qanun buna imkan yaradır. Lakin bu, zaman və digər istiqamətlərdə itkilər tələb edən yoldur. Bu yolla

əldə edilən məlumatlar birdəfəlik olur, yəni dövrü hesabatlılığı təmin etmir. Bu səbəbdən ən düzgünü MSŞT-nün dərinləşdirilməsidir.

4.2. Təşəbbüsün Azərbaycanda dərinləşdirilməsinə MSŞT prinsipləri icazə verirmi?

Öncə qeyd etdiyimiz 2003-cü il 17 iyun tarixli London konfransında MSŞT-nün 12 prinsipi⁴⁴ qəbul edilmişdir. Bunlardan 5-ci prinsipdə qeyd edilir: “Biz hökumətlərin və mədən sənayesi şirkətlərinin şəffaflığının vacibliyini, eləcə də ictimai maliyyənin idarə olunması və hesabatlılığın genişləndirilməsinin zəruriliyini qeyd edirik”. Beləliklə, hər ölkədə MSŞT-nün öz variantı tətbiq edilə bilər, daha az və ya daha çox şəffaflığı özündə əks etdirən variantı. Yəni Azərbaycanda bu gün tətbiq edilən variantı dərinləşdirmək Azərbaycan hökuməti və ictimaiyyətinin istəyinə və iradəsinə bağlıdır. Burada cəmi bir məhdudiyyət var. Bu da 6-cı prinsipdə qeyd edilir: “Biz etiraf edirik ki, daha çox şəffaflığa nailolma kontraktlara və qanunlara hörmətlə yanaşma kontekstində müəyyənləşdirilməlidir”.

Beləliklə, MSŞT-nün Azərbaycan variantını dərinləşdirmək ölkəmizin öz işidir və kimsə bunu bizə irad tuta bilməz və MSŞT-dən kənara çıxmaq kimi qiymətləndirməz.

4.3. Təşəbbüsün dərinləşdirilməsi istiqamətləri

Dərinləşdirilmənin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi görünür:

- 1) hökumət-şirkətlər-ictimaiyyət üçbucağının daimi Komitə formatında gerçəkləşdirilməsi;
- 2) açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi;
- 3) şirkətlərin fərdi açıqlamalarının tətbiqi;
- 4) hasilat sənayesinin digər sahələri üzrə də hesabatlılığın tətbiqi;
- 5) məcburi hesabatlılığın təmin edilməsi;
- 6) mədən sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin auditdən keçməsi.

Hökumət-şirkətlər-ictimaiyyət üçbucağının daimi Komitə formatında gerçəkləşdirilməsi. Öncə qeyd etdiyimiz kimi, belə bir qurum mədən sənayesində şəffaflığın artırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Bu Komitənin qısa, orta və uzun müddətli fəaliyyət planları ola bilər, Komitə mütəmadi fəaliyyət göstərərək mədən sənayesində ardıcıl olaraq şəffaflığı və səmərəliliyi artırmaqla. Komitənin yaradılması hökumətin iradəsindən asılıdır və vətəndaş cəmiyyəti buna nail olmaq məqsədilə fəallıq göstərməlidir ki, bu məsələ gündəmdə olsun.

Açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi. Bu sahədə iki istiqamət üzrə hesabatların dərinləşdirilməsi məqsəduyğun görünür:

- 1) mövcud hesabat formalarında açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi;
- 2) yeni hesabat formalarının tətbiq edilməsi.

⁴⁴ <http://www.eitransparency.org/eiti/principles>

Mövcud hesabat formalarında açıqlanan göstəricilər siyahısına aşağıdakı göstəricilərin əlavə edilməsi məqsəduyğun görünür:

- 1) neft və qaz hasilatı sahəsində fəaliyyət göstərən (neft kontraktlarının tərəfləri və onların subpodratçıları) şirkətlərin işçi heyətinin əmək haqqı fondunun 22% həcmində Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələr;
- 2) neft və qaz hasilatı sahəsində fəaliyyət göstərən (neft kontraktlarının tərəfləri və onların subpodratçıları) şirkətlərin işçi heyətinin əmək haqqından dövlət büdcəsinə tutulan gəlir vergisi;
- 3) neft kontraktları üzrə subpodratçıların dövlət büdcəsinə ödədikləri gəlir vergisi.

Mövcud hesabat formalarına bu göstəricilərin əlavə edildiyi halda yuxarıda qeyd edilən 10 sualdan 2-cisinə MSŞT çərçivəsində verilən natamam cavab tamamlana bilər.

Yeni əlavə hesabat formalarına ehtiyac neft və qaz yataqlarının istismarı nəticələri haqqında ildə bir dəfə ümumi məlumatların yeniləşdirilməsi ehtiyacından irəli gəlir. 1-ci və 2-ci əlavələrdə belə yeni hesabat formalarının görüntüsü verilir. 1-ci əlavədə göstərilən forma üzrə hesabatı hər kontrakt ərazisinə (yatağa) dair həmin ərazidə işləyən, yəni həmin yatağı (yataqları) istismar edən operator verə bilər. Bu hesabat məlumat xarakterlidir və audit tələb edilmir. Hesabatda aşağıdakı məlumatların əks etdirilməsi təklif edilir:

- 1) kontrakt ərazisindən cari ilin əvvəlinə cəmi hasil edilmiş: a) neft, b) kondensat, c) təbii qaz, d) səmt qazı;
- 2) podratçının cəmi əməliyyat xərclərinin həcmi (cari ilin əvvəlinə);
- 3) podratçının cəmi kapital xərclərinin həcmi (cari ilin əvvəlinə);
- 4) podratçının ödənilməmiş xərclərinin dəyəri (cari ilin əvvəlinə);
- 5) cəmi hasil edilən mənfəət təbii ehtiyatının (neft, kondensat, təbii qaz, səmt qazı) həcmi;
- 6) Azərbaycanın payına düşən mənfəət təbii ehtiyatının (neft, kondensat, təbii qaz, səmt qazı) həcmi;
- 7) podratçının ödədiyi bonuslar (cari ilin əvvəlinə);
- 8) podratçının akrhesabı ödənişləri (cari ilin əvvəlinə);
- 9) podratçının mənfəətindən vergilər (cari ilin əvvəlinə);
- 10) podratçının ödədiyi tranzit haqları (cari ilin əvvəlinə).
- 11) maliyyələşmə xərclərinin ödənilməsinə yönələn maliyyə vəsaitinin həcmi (cari ilin əvvəlinə);

Hazırda Azərbaycanda 40-dan çox neft-qaz yatağı istismardadır. Bu yataqların bir qismi üzrə Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişləri imzalanıb və bu yataqlar xarici şirkətlər tərəfindən istismar edilir. Bir qismi isə ARDNŞ tərəfindən təkbəşinə istismar edilir. Hər iki halda istismar nəticəsində hasil edilən karbohidrogenlərin həcmi barədə məlumatlar müvafiq hesabat formaları vasitəsilə dövlət orqanlarına açıqlanır. Lakin yalnız iki kontrakt ərazisi - Azəri-Çıraq-Günəşli və Şah-Dəniz üzrə hasilat həcmi

ictimaiyyətə açıqlanır. Başqa kontrakt əraziləri (yataqlar) üzrə isə ictimaiyyətə müvafiq məlumatlar açıqlanmır. ARDNŞ bu hesabatı hər yataq üzrə ayrılıqda verməkdə bəzi çətinliklərlə rastlaşa bilər və bu halda hesabat yataqlar qrupları üzrə təqdim edilə bilər.

1-ci əlavədə təsvir edilmiş hesabat formasındakı 2-ci, 3-cü və 4-cü göstəricilər, əlbəttə, vətəndaşlarımızın böyük qismi üçün bəlkə də maraq kəsb etmir. Lakin ekspert cəmiyyəti üçün bu məlumatlar önəmlidir və müxtəlif təhlillərin aparılmasına imkan yaradır. Digər tərəfdən, bu göstəricilərin aşkarlanması, şübhəsiz, maliyyə intizamının və məsuliyyətin artırılmasına xidmət edir. Qeyd edək ki, 2-ci və 3-cü göstəricilər üzrə BP keçirdiyi mətbuat konfranslarında məlumat verir. Lakin digər podratçılar bunu etmirlər.

5-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci, 9-cu və 10-cu göstəricilər üzrə ümumiləşdirilmiş məlumatlar MSŞT çərçivəsində istifadə edilən hesabat formalarında mövcuddur və bütün kontrakt ərazilərini (yataqları) əhatə edir. Ayrılıqda yalnız BP-nin operator olduğu Azəri-Çıraq-Günəşli və Şah-Dəniz yataqları üzrə məlumatlar açıqlanır.

11-ci göstərici üzrə məlumatları hətta BP aşkarlamır, halbuki, bu məlumat ekspert cəmiyyəti üçün önəmlidir və bir sıra maliyyə təhlillərinə imkan yaradır.

1-ci əlavədə əks etdirilən hesabat formasının tətbiqi həm vətəndaşları maraqlandıran sualları, həm də ekspert cəmiyyətinin suallarını cavablandırmağa imkan yarada bilər. Bu aşkarlığın nəticəsində, ictimai birliklər monitoring apara bilər və ümumiyyətlə, itki, mənimsəmə, korrupsiya riskləri azalmış olar.

2-ci əlavədə təsvir edilən hesabat formasının tətbiqi Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişləri üzrə Azərbaycanın əldə etdiyi və MSŞT hesabat formalarında göstərilməsi nəzərdə tutulmayan bir sıra gəlir növlərinin, sazişlər üzrə işləyən yerli işçilərin gəlirləri və yerli xidmətlərdən və mallardan istifadəyə dair məlumatların açıqlanmasına imkan yarada bilər. Belə ki, təklif edilən forma üzrə hesabat:

- 1) subpodratçıların Dövlət Büdcəsinə ödədikləri vergilər (podrat işlərinin həcminə görə və kontraktın şərtlərinə əsasən);
- 2) operatorun Azərbaycan Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələri;
- 3) subpodratçıların Azərbaycan Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələri;
- 4) yerli işçilərin (operatorlarda işləyən) gəlirlərindən Dövlət Büdcəsinə ödənilən vergilər;
- 5) yerli işçilərin (subpodratçılarda işləyən) gəlirlərindən Dövlət Büdcəsinə ödənilən vergilər;
- 6) yerli işçilərə Operator tərəfindən verilən təmiz maaş (gəlir vergisi tutulandan sonra);
- 7) yerli işçilərə subpodratçılar tərəfindən verilən təmiz maaş (gəlir vergisi tutulandan sonra);
- 8) mallara və xidmətlərə görə yerli qurumlara (dövlət və özəl) Operatorun ödəmələri;

9) mallara və xidmətlərə görə yerli qurumlara (dövlət və özəl) subpodratçılarının ödəmələri haqqında vətəndaşların məlumatlılığını artırma bilərə və eyni zamanda müvafiq təhlillərə və müqayisələrə imkan yaradır.

Fərdi açıqlamalar. Öncə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda şirkətlər öz hesabatlarını fərdi şəkildə açıqlamırlar. Memorandum bunu onlardan tələb etmir. Memorandumun 5b maddəsinə əsasən, MSŞT üzrə Hökumət Komissiyası tərəfindən xarici və yerli şirkətlərə hesabat formalarının təqdim olunması barədə göstəriş məktubu göndərilir və doldurulmuş hesabatların müəyyən edilmiş tarixədək birbaşa audit şirkətinə təqdim edilməsi tələb edilir. Audit şirkətinə Komissiyanın hesabatı da göndərilir və bu hesabatı aldıqdan sonra yerli şirkətlərdən alınmış hesabatların surəti audit şirkəti tərəfindən Hökumət Komissiyasına göndərilir. Bu prosedurun qeyd etdiyimiz son mərhələsi, yəni şirkət hesabatlarının Hökumət Komissiyasına göndərilməsi müəyyən suallar doğurur və maraqlar konflikti təəssüratı yaradır.

Audit şirkəti hökumətin, xarici və yerli şirkətlərin hesabatlarını təhlil edərək tutuşdurur və bunun əsasında öz rəyini hökumətin hesabatı ilə birgə Memorandum tərəflərinin toplantısında açıqlayır. Beləliklə, açıqlanan hesabat Hökumət Komissiyasının hesabatı olur. Şirkətlərin hesabatları isə açıqlanmır. Fərdi şəkildə yalnız BP və Statoil bir müddət keçdikdən sonra öz illik nəşrlərində⁴⁵ MSŞT üzrə hesabatlarını da açıqlayırlar.

Memorandumun 5h maddəsinə əsasən, audit şirkəti və Hökumət Komissiyası xarici və yerli şirkətlər tərəfindən təqdim olunmuş hesabatların tam məxfiliyinə cavabdehdirlər və bu hesabatları bütövlükdə və yaxud qismən Memorandumun digər tərəflərinə, hər hansı üçüncü tərəfə açıqlamamalıdırlar. Yəni nə Koalisiya hər hansı şirkətin hesabatı, nə də şirkətlər bir-birinin hesabatları ilə tanış ola bilməz.

Bu yazının müəllifi (Koalisiya Şurasının digər üzvlərilə yanaşı) Hökumət Komissiyası ilə Koalisiya arasında Memorandumun layihəsi üzrə müzakirələrin iştirakçısı olub və dəfələrlə Komissiyanın şirkətlərin fərdi açıqlamalarına etiraz etmədiyi haqda Komissiya rəhbərinin bəyanatlarının şahidi olub.

Şirkətlər və Hökumət Komissiyasının rəhbəri ilə müzakirələrdən belə təəssürat yaranmışdır ki, fərdi açıqlama məsələsində şirkətləri narahat edən məsələ hesabat formalarındakı “digər ödəmələr” göstəricisidir və məhz bu göstəricinin aşkarlanması onların kommersiya maraqlarına ziddir və kommersiya sirri təşkil edir. Və kommersiya sirri bəhanəsilə şirkətlər (BP və Statoil istisna olmaqla) bu günə qədər fərdi şəkildə öz hesabatlarını açıqlamırlar.

45

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/bp_caspian/bp_caspian_en/STAGING/local_assets/downloads_pdfs/s/BP_in_Azerbaijan_Sustainability_report_2006_eng.pdf

2007-ci il noyabrın 14-də Avropa Parlamenti Avropa Komissiyasının könüllülük prinsipi haqqında tövsiyəsini rədd edərək neft, qaz və dağ-mədən şirkətlərini vacib maliyyə məlumatlarını (o cümlədən, işlədikləri ölkə hökumətlərinə ödənişlər barədə) açmağa məcbur edən yeni Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartını hazırlamağa çağırırmışdır⁴⁶ (qeyd edilməlidir ki, müvafiq təkliflərlə QHT-lərin “Ödədiyini Aşkarla” Beynəlxalq Koalisiyası hələ keçən il çıxış etmişdir). Beləliklə, gözləmək olar ki, yaxın zamanlarda Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları Şurası bu işə başlayacaq. Qeyd edilən yeni standartın hazırlanması və bütün instansiyalardan keçərək tətbiqi bəlkə bir neçə il çəkdi. Azərbaycan bunu gözləməyə də bilər və öz təşəbbüsü ilə mədən sənayesində işləyən şirkətlərin daha şəffaf olmasına nail ola bilər. Hər halda, MSŞT-nü tətbiq edən bir sıra ölkələrdə şirkətlərin fərdi açıqlamaları Azərbaycandakı mövcud vəziyyətə haqq qazandıran kommersiya sirri kimi izahatların yalnız bəhanə olduğunu göstərməkdədir.

Hasilat sənayesinin qeyri- neft-qaz sahələri üzrə hesabatlılığın tətbiqi. MSŞT-nün 3 ildən artıq Azərbaycanda tətbiq edilməsinə baxmayaraq, hesabatlılıq yalnız neft və qaz ehtiyatlarını əhatə edir. Halbuki, mədən sənayesinin digər sahələri də Təşəbbüsə cəlb edilməlidir. Namizəd statusunda olan ölkələrdən bəzilərdə MSŞT bir neçə qiymətli təbii ehtiyatları əhatə edir.

Azərbaycanda neft və qazla yanaşı digər təbii ehtiyatlar da hasil edilir. Bunların sayəsində əldə olunan gəlirlər neft-qaz gəlirlərindən xeyli aşağı olsa da, MSŞT hesabatlılığı ilə əhatə edilməlidir.

Azərbaycan ərazisində onlarla qızıl yatağı var. Ölkənin bu günə qədər təxmini hesablanmış ehtiyatı 500 tondur (ilkin proqnozlara görə). 2006-cı il yanvarın 1-nə Azərbaycanın faydalı qazıntı ehtiyatlarının dövlət balansında sənaye əhəmiyyətli ehtiyatları təsdiq edilmiş üç məxsusi qızıl yatağı (Qızılbulaq, Vejnəli və Zod (Söyüdlü)) qeyd edilir. Bundan başqa, Filizçay, Katex və Kasdağ polimetall, Qaradağ mis-porfir yataqlarının filizlərində yanaşı komponent kimi qızıl ehtiyatları da qeydə alınmışdır. Qızılçıxarma sahəsində ABŞ-ın «RV Investment Group Services LLS» şirkəti ilə Gədəbəy, Qoşa, Ordubad qrupu, Söyüdlü, Qızılbulaq və Vejnəli perspektivli qızıl yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi üzrə Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi imzalanmışdır. 2008-ci ildə yataqlardakı (erməni işğalına görə Söyüdlü(Zod), Qızılbulaq və Vejnəli yataqları istisna olmaqla) ehtiyatların qiymətləndirilməsi başa çatmalıdır⁴⁷.

Azərbaycanın ərazisində (Daşkəsən rayonunda) 3 dəmir filizi yatağı da mövcuddur. Bu yataqlar uzun illər istismar edilib. Bu yataqların bazasında son illərə qədər Azərbaycan Filizsəfləşdirmə Kombinatı fəaliyyət göstərirdi və onun məhsulu (dəmir konsentratı) Gürcüstanın Rustavi Metallurgiya Kombinatının tələbatını tam ödəyirdi. Yaxın illərdə filiz hasilatı əvvəlki həcmə bərpə edilə bilər.

⁴⁶ http://www.publishwhatyoupay.org/english/pr/pwyp_141109.doc

⁴⁷ http://www.eco.gov.az/tebserv/Faydali_qazintilar.doc

Mədən sənayesində hasil edilən digər qeyri- neft-qaz ehtiyatları tikinti materiallarıdır. 01.01.2006-cı il tarixə Faydalı Qazıntı Ehtiyatlarının Dövlət Balansında 303 tikinti-inşaat materialları yataqları, o cümlədən 59 mişar daşı, 22 üzlük daşı, 95 gil, 10 sement xammalı, 27 tikinti daşı, 71 qum-çınqıl, 14 qum, 3 bitumlu süxurlar və 2 perlit, pemza yataqları qeydə alınmışdır. Bu ehtiyatlar intensiv hasil edilir. Lakin ictimaiyyət burada əldə edilən gəlirlər barədə tamamilə məlumatsızdır.

MSŞT-nün qeyd edilən sahələrdə tətbiqi müvafiq hesabat formalarının tərtib edilməsini tələb edəcək, çünki mövcud formalar neft-qaz hasilatı üçün nəzərdə tutulub.

Məcburi hesabatlılıq. Bu və digər ölkə hökuməti MSŞT-nə qoşulduğu zaman ölkənin mədən sənayesində fəaliyyət göstərən bütün şirkətlər Təşəbbüsə qoşulmaq məcburiyyəti qarşısında olur. Çünki hətta bir şirkət Təşəbbüsə qoşulmaq istəməzsə, hökumətin və şirkətlərin hesabatlarını tutuşdurmaq mənasız bir şey olacaq. Məhz bu səbəbdən MSŞT-nün 11-ci prinsipində qeyd edilir ki: "...konkret ölkədə ödənişlər haqqında informasiyanın aşkarlanması bu ölkədə mədən sənayesində işləyən bütün şirkətlərə aid olmalıdır". Lakin, digər tərəfdən şirkətləri məcbur edən ölkə qanunu yoxdursa və, deməli, onların özləri üçün Təşəbbüsdə iştirak maraq kəsb etmirsə (həlbuki, iştirak onların imicinin yüksəlməsinə xidmət edə bilər), onları yalnız xahişlə cəlb etmək qalır. Çünki Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişləri MSŞT-nün hesabatlarını nəzərdə tutmur. Təbii ki, şirkətlər əksər hallarda hökumətlərlə konfliktə girmək istəməyəcək və gec-tez Təşəbbüsə qoşulmalı olacaqlar. Lakin nəticədə hesabatlarda gecikmələr və səhvlər gözləniləndir. Azərbaycanın təcrübəsi bunu sübut etmişdir. Bəs nə etməli? Çıxış yollarından biri MSŞT hesabatlılığının qanunla tələb edilməsidir. Bu da statistik hesabatın tələb olunması kimi bir şey ola bilər. Məsələn, Nigeriyada MSŞT-nün tətbiqi ilə əlaqədar xüsusi qanun⁴⁸ qəbul edilib və burada məcburi hesabatlılıq təsbit edilmişdir. Eyni ilə Monqolustanda da açıqlamalar məcburidir.

Mədən sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin auditdən keçməsi. ARDNŞ-nin son iki ildəki bəyanatlarına əsasən, şirkət 2008-ci ildən Beynəlxalq Mühəsibat Uçotu Standartlarının tətbiqinə başlayacaq və ilk dəfə beynəlxalq auditor yoxlamasından keçəcək. Bu təqdirəlayiq qərarlardır. Lakin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən digər şirkətlər də (ABƏŞ başda olmaqla) vaxtaşırı beynəlxalq auditdən keçməlidir. Bu auditlər MSŞT üzrə hesabatların etibarlılığını da xeyli artırmış olacaq. Alyaska təcrübəsi onu sübut etmişdir ki, şirkət menecerlərinin, yumşaq desək, səhvləri nəticəsində ölkə büdcəsi milyardlarla dollardan məhrum ola bilər. Onu da qeyd edək ki, bəzi ölkələrdə MSŞT-nün tətbiqi mədən sənayesinin məhz auditindən başlamışdır. Məsələn, Nigeriyada.

⁴⁸ <http://www.neiti.org/files-pdf/neitiact.pdf>

5. TƏŞƏBBÜSÜN DƏRİNLƏŞMƏSİNƏ MANE OLA BİLƏCƏK AMİLLƏR

Hökumət-şirkətlər-ictimaiyyət üçbucağının daimi Komitə formatında gerçəkləşdirilməsi. Komitənin yaradılması Hökumət Komissiyasından asılıdır. Əlbəttə, ölkədəki reallıqlar belədir ki, Komissiya, hətta özü bu qərara gələrsə, onu mütləq Azərbaycan prezidenti ilə razılaşdırmağa çalışacaq. Komissiya üçün Komitənin yaradılması cəlbədidirmi? Komitənin yaradılması MSŞT tələblərindən biridir və bu, MSŞT İdarə Heyəti⁴⁹, Katibliyi və əhli tərəfindən, təbii ki, rəğbətlə qarşılanacaq. Bu gün Azərbaycan yeganə ölkədir ki, bu qurumu hələ yaratmayıb. Komissiya nədən ehtiyatlanıb Komitəni yaratmır? Fərziyyələrdən biri o ola bilər ki, Komitənin yaradılması istər-istəməz Komissiya üzvləri üçün əlavə vaxt itkisi deməkdir. Digər səbəb bəlkə də ondadır ki, bu qurumun üzvü olacaq Koalisiya daim özünün hər-hansı təkliflərinin müzakirəsini açacaq. Komitə Koalisiya üçün şəffaflığa dair diskussiyalar meydançasına çevriləcək, Komitənin əsasnaməsinə ehtiyac olacaq, müəyyən səviyyədə demokratik idarəçiliyə ehtiyac yaranacaq və s. Komissiyayı ehtiyatlandıran amillərdən biri də Komitə üzvü olacaq Koalisiya statusunun artması ola bilər, ki bu artmış statusdan Koalisiya digər ictimai məqsədli istiqamətlərdə də istifadə edə bilər. Gözləmək olar ki, Komissiya Komitənin yaradılması qərarına gələrsə, çalışacaq ki, bu qurumun tərkibinə Milli Məclisin, hansısa digər ictimai qurumların, KİV-lərin və s. qurumların nümayəndələri də daxil olsun. Beləliklə də, Koalisiya təkbəşinə vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiliyindən məhrum ediləcək. Başqa ölkələrdə məhz bu model istifadə edilir. Hadisələrin bu cür inkişafı Koalisiya maraqlarına uyğundurmu? Bəli, çünki vətəndaş cəmiyyəti şəffaflığın artırılmasında maraqlıdır və MSŞT-nin bugünkü artıq durğunluq durumu, yəni nailiyyətlərlə məhdudlaşıb irəliyə getməməsi, Koalisiyanın həqiqi maraqlarına cavab vermir. Komitənin hətta qarışıq formatda yaradılması diskussiyaların genişlənməsinə və kiçik addımlarla da olsa irəli getməyə imkan yaradacaq. Bu səbəbdən Koalisiya, hətta öz statusunun qismən azalması hesabına Komitənin yaradılması üzərində təkid etməlidir.

Açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi. Yuxarıda hesabatların iki istiqamətdə dərinləşdirilməsi məqsədəuyğun kimi qeyd edilmişdir: 1) mövcud hesabat formalarında açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi; 2) yeni hesabat formalarının tətbiq edilməsi. Şirkətlərin və Hökumət Komissiyasının bu təkliflərə münasibəti necə ola bilər? Hər iki tərəf üçün bu, əlavə işdir (xüsusilə də şirkətlər üçün, çünki ikinci istiqamətdəki açıqlamalar yalnız onlara aiddir) və yalnız vətəndaş cəmiyyətinin xahişinə hörmət əlaməti kimi qəbul edilə bilər. Bununla yanaşı, açıqlanan göstəricilər siyahısının genişləndirilməsi şəffaflığın artırılması istiqamətində hökumətin və şirkətlərin davamlı fəaliyyətini nümayiş etdirən hadisə olaraq MSŞT İdarə Heyəti, Katibliyi və beynəlxalq qurumlar tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaq və bütün MSŞT əhli üçün nümunə olacaq. Bu amillər Komissiya üçün cəlbədidir görünə

⁴⁹ <http://www.eitransparency.org/about/board>

bilər. O da qeyd edilə bilər ki, Hökumət Komissiyasının keçmiş sədri ilə Koalisiya nümayəndələri arasında müzakirələr zamanı (bu yazının müəllifi həmin müzakirələrin iştirakçısı olub) əlavə hesabat formaları üzrə müvafiq məlumatların şirkətlər tərəfindən açıqlanmasına dair hər hansı etiraz və ya narahatçılıq nümayiş etdirməmişdir. Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödənişlərin açıqlanmasına dair də Hökumət Komissiyasının rəhbəri prinsipə etiraz etməmişdir, sadəcə bu istiqamətdə işləməyin lazım olacağını qeyd etmişdir. Beləliklə, Hökumət Komissiyasının yeni rəhbəri ilə müzakirələr davam etdirilməlidir. Hesabatlılığın artırılması şansı az deyil. Şirkətlər üçün əlavə hesabat formaları hər hansı kommərsiya sirrinin açılmasını tələb etmir və ildə bir dəfə bu işi görmək şirkətlər üçün hər hansı ciddi problem yaratmayacaq. Bu kiçik işin nəticəsi olaraq, şirkətlər ictimai qurumların əlavə rəğbətini qazanmış olacaqlar. Şirkətlərlə də davamlı olaraq danışıqlar aparılmalıdır. Bu yeni hesabat formalarında tələb edilən məlumatların böyük qismi onsuz da BP tərəfindən açıqlanır. Bu açıqlamaları təklif edilən hesabat formalarına salmaq BP üçün asan bir şeydir. Bu olarsa, digər kontraktlar üzrə mütəmadi açıqlamalara nail olmaq mümkün olacaq. Buna görə ilk mərhələdə məhz BP-ni yeni formaların tətbiqinə çağırmaq cəlbədicə görünür.

Fərdi açıqlamalar. Qeyd etdiyimiz kimi, Hökumət Komissiyası buna etiraz etmədiyini dəfələrlə bəyan etmişdir. BP və Statoil bunu artıq edir. Deməli, digər şirkətləri də fərdi açıqlamalara yönəltmək mümkündür. Koalisiya bu istiqamətdə təkidlərini gücləndirməli və davam etməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz Avropa Birliyinin də sentyabr tarixli qərarı uğura böyük imkanlar yaratmışdır.

Həsilat sənayesinin qeyri neft-qaz sahələri üzrə hesabatlılığın tətbiqi. Ən böyük müqaviməti bu sahədə (xüsusilə inşaat-tikinti materiallarının hasilatı sahəsində) fəaliyyət göstərən yerli şirkətlər tərəfindən gözləmək olar. Lakin hökumətin qərarı olarsa, mədən sənayesinin qeyri-neft və qaz hasilatı sahələrində də MSŞT hesabatlarını tətbiq etmək mümkündür. Hökumət MSŞT-nün genişlənməsi istiqamətində yeni addımların atılmasında maraqlı olmalıdır. Vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının müvafiq diskussiyalara başlaması və Hökumət Komissiyasına müraciət etməsi məqsədəuyğun görünür.

Məcburi hesabatlılıq. Qanun layihəsinin Koalisiya tərəfindən hazırlanması, yəqin ki, ən ehtimal olunandır. Lakin Koalisiyanın qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış etmək hüququ yoxdur. Deməli, belə hüquqa malik olan dövlət qurumunu və hansısa deputat qrupunu bu qanunun vacibliyinə inandırmaq lazımdır. Və ən ehtimal olunan müttəfiq Milli Məclisdəki müxalifət partiyalarını təmsil edən millət vəkilləridir. Lakin tək bu qrupa arxalanmaq azlıqla işləmək deməkdir. Bu səbəbdən Koalisiya ardıcıl olaraq həm Hökumət Komissiyası, həm də Milli Məclisin digər deputatları ilə işləməlidir. Öncə isə qanun layihəsi hazırlanmalıdır.

Mədən sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin auditdən keçməsi. Qeyd etdiyimiz kimi, ARDNŞ buna hazırlaşır. Digər şirkətlər bunda maraqlı olacaqlarmı? Hökumət Komissiyasının münasibəti necə olacaq? Bu gün HPBS-ləri əsasında Azərbaycanın

neft sənayesində ABƏŞ başda olmaqla 14 operator (konsorsium) artıq bir neçə ildir ki, fəaliyyət göstərir. Hələ heç biri üzrə audit keçirilməyib. Bütün bu operatorların fəaliyyətinə maliyyə nəzarəti ARDNŞ üçün mümkünsüz bir işdir. Bundan başqa, ARDNŞ özü həmin konsorsiumların üzvüdür və onun tərəfindən hər hansı ciddi maliyyə yoxlaması aparılırsa belə, bu maraqlar konfliktli şəraiti yaratmış olacaq. Əlavə xərc tələb olsa da bütün bu şirkətlər vaxtaşırı audiddən keçməlidir. Şirkətləri bu cür qərar narahat edə bilər. Lakin Azərbaycanın maraqları nəminə bu edilməlidir. Koalisiya ən yaxın zamanlarda bu məsələnin gündəmə çıxarılmasına nail olmalıdır.

6. ALTERNATİV SİYASƏT

MSŞT-nün inkişafına, yəni dərinləşdirilməsinə alternativ siyasət varmı? Təbii ki, var. Bu heç nəyi dəyişməmək, hesabat sistemini olduğu kimi saxlamaq siyasətidir. Prinsipcə, Azərbaycan hökuməti nəyisə dəyişməyə həvəsli olmaya bilər. MSŞT-nün minimal tələblərinə riayət olunur və Azərbaycan neft gəlirləri barədə açıqlanan hesabatların sayına görə lider ölkədir. Lakin, yuxarıda göstəriləyi kimi, gəlirlərə dair ictimaiyyətin bir çox sualları açıq qalmaqda davam edir. Azərbaycandan fərqli olaraq, bir neçə ölkədə tətbiq edilən MSŞT daha dərin, daha ətraflı təhlillərlə müşayiət edilir.

7. NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

7.1. Azərbaycanın MSŞT-dəki nailiyyətləri böyükdür. Lakin irəli getməyə imkanlar və ehtiyac da var. Şəffaflığın artırılması şəffaflıq nəminə deyil, Azərbaycanın böyük neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsi üçün vacibdir.

7.2. Hökumət mədən sənayesində şəffaflığın artırılmasında yeni böyük töhfələr verə bilər. Bunun nəticəsində MSŞT-də nümunə ölkə olmaq və liderliyi qoruyub saxlamaq mümkün olacaq.

7.3. Vətəndaş cəmiyyətinin və onun MSŞT-dəki təmsilçisi olan Koalisiyanın üzərinə düşən vəzifələr mədən sənayesində şəffaflığın ardıcıl artırılmasında fəal olmaq, təşəbbüslərlə çıxış etmək, müttəfiqlər qazanmaq və Təşəbbüsün irəliləməsi üçün nailiyyətlər əldə etməkdir.

7.4. Azərbaycan mədən sənayesində fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər də şəffaflığın artırılmasında müvafiq təşəbbüslərə tərəfdar çıxmaqla öz missiyalarının yalnız böyük qazanclar əldə etməkdən deyil, eyni zamanda ehtiyatların sahibi olan xalqın rifahının yüksəldilməsi, gəlirlərin səmərəli istifadə edilməsindən ibarət olduğunu nümayiş etdirə bilərlər.

7.5. Mədən sənayesində fəaliyyət göstərən şirkətlərin vaxtaşırı beynəlxalq auditdən keçməsi vacibdir. Bu, Azərbaycan hesabına olarsa belə, təbii sərvətlərin daha səmərəli istifadəsini təmin etmiş olar və gəlirlərin qismən itirilməsi risklərini azaldar.

TƏBİİ EHTİYATLARIN (KONTRAKT ƏRAZİSİNİN) ADI

(məsələn: Azəri-Çıraq-Günəşli)

İŞLƏNMƏSİ NƏTİCƏLƏRİ HAQQINDA ARAYIŞ *

(podratçı arayışı cari il martın 15-də açıqlayır)

Hesabat dövrü: _____ (məsələn: 2 dekabr 1994-cü il - yanvar 2007-ci il)

(kontraktın qüvvəyə minmə tarixindən cari ilin əvvəlinə)

	Göstəricinin adı	Naturada**	Mln. USD
1	Kontrakt ərazisindən cari ilin əvvəlinə cəmi hasil edilmiş: a) neft b) kondensat c) təbii qaz d) səmt qazı		
2	Podratçının cəmi əməliyyat xərclərinin həcmi (cari ilin əvvəlinə)	X	
3	Podratçının cəmi kapital xərclərinin həcmi (cari ilin əvvəlinə)	X	
4	Podratçının ödənilməmiş xərclərinin dəyəri (cari ilin əvvəlinə)	X	
5	Cəmi mənfəət təbii ehtiyatının həcmi a) neft b) kondensat c) təbii qaz d) səmt qazı		X
6	Azərbaycanın payına düşən mənfəət təbii ehtiyatının həcmi a) neft b) kondensat c) təbii qaz d) səmt qazı		X
7	Maliyyələşmə xərclərinin ödənilməsinə yönələn maliyyə vəsaitinin həcmi (cari ilin əvvəlinə)	X	
8	Podratçının ödədiyi bonuslar (cari ilin əvvəlinə)	X	
9	Podratçının akrhesabı ödənişləri (cari ilin əvvəlinə)	X	
10	Podratçının mənfəətindən vergilər (cari ilin əvvəlinə)	X	
11	Podratçının ödədiyi tranzit haqları (cari ilin əvvəlinə)	X	

* Bütün ədədlər kumulyativ xarakter daşıyır və kontraktın qüvvəyə minmə tarixindən hesablanır

** Təbii ehtiyatın növünə uyğun olan ölçü vahidi

_____(Məsələn: Azəri-Çıraq-Günəşli) _____ SAZİŞ ÜZRƏ

OPERATORUN VƏ SUBPODRATÇILARIN BƏZİ ÖDƏMƏLƏRİ HAQQINDA**ARAYIŞ****Hesabat dövrü:** _____ (məsələn: 2 dekabr 1994-cü il - yanvar 2007-ci il) _____
(kontraktın qüvvəyə minmə tarixindən cari ilin əvvəlinə)

	Göstəricinin adı	Mln. USD
1	Subpodratçıların Dövlət Büdcəsinə ödədikləri vergilər (podrat işlərinin həcminə görə və kontraktın şərtlərinə əsasən)	
2	Operatorun Azərbaycan Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələri	
3	Subpodratçıların Azərbaycan Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələri	
4	Yerli işçilərin (operatorada işləyən) gəlirlərindən Dövlət Büdcəsinə ödənilən vergilər	
5	Yerli işçilərin (subpodratçılarda işləyən) gəlirlərindən Dövlət Büdcəsinə ödənilən vergilər	
6	Yerli işçilərə Operator tərəfindən verilən təmiz maaş (gəlir vergisindən sonra)	
7	Yerli işçilərə subpodratçılar tərəfindən verilən təmiz maaş (gəlir vergisindən sonra)	
8	Mallara və xidmətlərə görə yerli qurumlara (dövlət və özəl) Operatorun ödəmələri	
9	Mallara və xidmətlərə görə yerli qurumlara (dövlət və özəl) subpodratçıların ödəmələri	